
Ius in sacra vs. ius circa sacra – Az állam és egyházak viszonya a 19. századi természetjog szerint

Petrasovszky Anna*

*Etsi nullus esset Deus, interesset tamen
Reipublicae eum esse credi!*
„Ha Isten nem is léteznék, az állam szempontjából
az lenne célszerű, hogy higgyük: létezik”
(Leibniz)

1. Bevezető gondolatok

A tanulmány mottójául választott idézet a 17. századból, Gottfried Wilhelm Leibniz *Elementa juris naturae* című művéből származik.¹ Azt az állambölcseleti tapasztalatot juttatja kifejezésre, amely racionális okokból is „értékhordozó és közösségteremtő tényezőként” tekint az állam területén élő vallási közösségek és egyházak tevékenységére. Felismeri az állam és egyházak közötti „kölsönös együttműködés előnyeit”, amely együttműködésben a „közjó előmozdításának kulcsát”² látja.

A rendkívül termékeny 17. század olyan ma is meghatározó állambölcseleti gondolkodókkal ajándékozta meg Európát, akik értekezéseikben választ próbáltak keresni az előző évszázadokban folyt vallásháborúk tépázta és a reformáció által új kihívás elé állított nemzetállamok célszerű kormányzásának kérdéskörére. A hatalmi harcok eldőlését követően az 1555-ös augsburgi vallásbékében lefektetett *cuius regio, eius religio* elv³ a vallási kérdésekben az állam uralkodójának nem csupán a jogait hangsúlyozta, hanem rámutatott az állam e téren felmerülő felelősségére is.

A 17. századtól kezdődően a bölcseleti gondolkodás egyre intenzívebben kezdte el kutatni az állam mibenlétét, és viszonylag rövid úton jutott el a szuverén uralkodó személyétől az absztrakt módon leírható államhatalom koncepciójához. Ezt az utat a

*Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Intézeti Tanszék.

¹ Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Philosophische Schriften*, Band 1. 1663-1672. Herausgegeben von der Leibniz-Forschungsstelle, Berlin, Akademie Verlag, 1990, 432. o.

² Vö.:2011. évi CCVI. törvény bevezető hivatkozásai

³ Forster, Greg: *The Contested Public Square: The Crisis of Christianity and Politics*, Illinois US., InterVarsity Press Academic,2010., 138. o.

természetjog berkein belül járták meg a kiváló és méltán *celeberrimus* jelzővel illetett - matematikában, fizikában, diplomáciában, a történettudomány terén, filozófiában, teológiában, valamint a jogtudományban és az akkor felívelő kameralisztikán alapuló közgazdaságtanban egyaránt jártas – polihistorok. Sok esetben egymás kortársaiként, illetve időbeli követőiként olyan közjogi diskurzust teremtettek, amely a modern nemzetállamok kiépítésekor Európa államfőinek több évszázadon át gyakorlati útmutatást volt képes adni.

Grotius, Hobbes, Pufendorf, Leibniz, Thomasius, Wolff, Kant, Martini, Zeiller stb. koncepciói az állami lét elméleti alapjait fektették le, az államhatalom nemzetközi jogi és közjogi természetét írták le, hogy aztán tovább adják a stafétát a következő századokra kikristályosodó, az önkényes hatalomgyakorlás megakadályozását célzó hatalommegosztás elméletét kidolgozó olyan gondolkodóknak, mint Locke, Montesquieu, Constant.

2. A 19. századi természetjog és magyarországi visszhangjai

A 19. századi természetjog a 17. századra visszanyúló törekvések, irányzatok egymásra ható szintéziseként jelent meg. Ehhez jelentős eszmei alapot nyújtott a teológiai érvekkel megalapozott természetjogi irányzat bázisán a 17. századra kialakult reformációs és ellenreformációs keresztény szemlélet, amely racionális észérvek alapján felismerte az állam társadalmi realitását, és kidolgozta a természetjog államépítési elveit.

Ezzel párhuzamosan érvényesültek az individuális jogokat előtérbe helyező mechanikus természetjogi koncepciók is, amelyek olyan univerzális elveket kerestek, amelyek Isten létezése nélkül is determinálnak, majd a tapasztalati ismeretek elsőbbségét hangoztatva a közmegegyezésen alapuló társas etika kizárólagosságát hirdették meg, a pozitívizmus irányába terelve a jogbölcseletet.

A 18. század derekára e két, válságba jutó és látszólag egymással konkuráló dimenzió harmonikus egyensúlyát transzcendentális filozófiájával Immanuel Kant volt képes biztosítani,⁴ megteremtve ezáltal a modernség és transzcendencia összhangját. A természetjognak ez a kritikái *észjogtudomány*ként számon tartott változata⁵ a 19. század elejétől a magyar jogbölcseleti gondolkodásban is egyre elfogadottabbá vált.

⁴ Kant ellentétben a kizárólagosan a tapasztalati megismerésben bízó ismeretelméletekkel szemben felhívja a figyelmünket arra, hogy az ember megismerő képessége a nem érzékelhető jelenségekre is kiterjed, így: „Az ész képes az értelemről különállva olyan dolgokról is eszméket alkotni, amelyeknek nincs tárgyiasult formája, azaz nem érzékelhetőek (pl.: Isten, lélek, szabad akarat).” Tengelyi László: *Kant*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988. 89. o.

⁵ Az észjogtan elnevezés már Adam Friedrich Glafeynál (1723) – Thomasius követőjénél – is előfordul, „de főleg Kant óta használtatik és egyszersmind a tudomány észleges irányát, ellentétben a történeti és hittani jogiskolával jellemzi”. Pauler Tivadar: *Bevezetés az észjogtanba*, Pest, 1852. 6. és Scattola, Merio: *Scientia Iuris et Ius Naturae, The Jurisprudence of the Holy Roman Empire in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, in: *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence, History of the Philosophy of Law in the Civil Law World 1600-1900*, Volumen 9. (szerk: Pattaro, Enrico; Canale, Damiano; Grossi, Paolo; Hofmann, Hasso; Riley, Patrick;) Springer Science + Business Media, B. V. 2009. 23. o.

A kezdetben veszélyesnek tartott kantiánus gondolatok térhódítása⁶ az Ausztriában végbemenő szemléletváltással kezdődött, ahol a bécsi egyetemen az uralkodói körökben közkedvelt *Karl Anton Martini*⁷ koncepcióját hivatalosan is a kantiánus felfogást befogadó *Franz Zeiller* és *Franz Egger*⁸ nézetei váltották fel. A természetjogon belül ezt az újfajta kritikai észjogi irányvonalat Magyarországon úttörőként *Szibenliszt Mihály*⁹ igyekezett meghonosítani, aki aztán olyan követőkre talált, mint *Virozsil Antal*,¹⁰ *Csatskó Imre*,¹¹ *Bánó István*.¹²

A 19. század végén az észjog elméleti összefoglalásával – az észjoggal zömében historikus jelleggel foglalkozó, de annak elveit szintén valló – *Pauler Tivadar* számos művében¹³ találkozhatunk.

3. Az állam és az egyház tradicionális viszonyát befolyásoló hatások

Az állam egyházhoz, egyházakhoz való viszonyulását elméleti síkon a modernkori természetjog igyekezett egyértelműsíteni. Az individuális jogok és a belőlük levezetett közösségi normák rendszerének kidolgozása, az azok közötti koherencia megteremtése, az államhatalom funkcióiról, jellemvonásairól, intézményeiről kimunkált elméletek és nem utolsósorban a közjogi intézmények modern szempontú megfogalmazása mind hozzájárultak ahhoz a változáshoz, amit e téren a természetjog előidézett.

Az emberi méltóságot kifejező személyiség jogából (*ius personalitatis*) levezetett *individuális jogok* – mint a személyes szabadság joga (*ius personalis libertatis*), a testi-lelki egészség megőrzéséhez és tökéletesítéséhez való jog (*ius conservandi et perficiendi corpus et animum*), a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadsága (*ius liberae cogitationis et liberae communicationis idearum*), a szabad vallásgyakorlás (*libertas conscientiae seu ius in negotiis religionis iuxta proprium*

⁶ Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei, Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 33. o.

⁷ Művének címe: *Martini, Carl Anton: Positiones de iure civitatis in usum auditori Vindobonensis*, Vindobonae, Typis Ioann. Thom. nobilis de Trattern, 1779.

⁸ Műüknek címe: *Zeiller, Franz von, Egger, Franz: Francisci Nobilis de Zeiller, Jus naturae privatum*, Editio Germanica tertia Latine reddita a Francisco Nobili de Egger, Viennae, apud Car, Ferdinandum Beck, MDCCCXIX (1819) és *Franz von Zeiller, Franz von Egger: Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofrathes Franz Edlen von Zeiller, von Franz Egger*, 1810.

⁹ Művének címe: *Szibenliszt Mihály: Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaellem Szibenliszt*, Tomus I. *Jus naturae extrasociale complectens*, Eger, 182, és *Szibenliszt Mihály: Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaellem Szibenliszt*, Tomus II. *Jus naturae sociale complectens*, Eger, 1821.

¹⁰ Művének címe: *Virozsil Antal: Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae*, Pest, Typis Josephi Beimel, 1839.

¹¹ Művének címe: *Csatskó Imre: Bevezetés a' természeti jogba és a' tiszta általános természeti jog*, Győrött Streibig Lipóld' betűivel, 1839.

¹² Művének címe: *Bánó István: Elementa Jurisprudentiae naturalis secundum vestigia celeberrimorum Franc. nob. de Zeiller, ac de Egger aliorumque de jurisprudentia meritissimorum virorum conscripta a Stephano Bano, Claudiopoli Typis Lycei Regii*, 1836.

¹³ Természetjogi műveinek címei: *Pauler Tivadar: Bevezetés az észjogtanba*, Pest, 1852., *Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapota*, Tudománytár, Buda, 1843., *Észjogi előtan*, Budapest, 1873, *Észjogi alaptan*, Pest, 1854.

arbitrium agendi), a dolgok feletti bizonyos rendelkezést kifejező jogok (*iura connata rerum*), a szerződési szabadság (*libertas negotii contrahendi*) és társuláshoz való jog¹⁴ – a természetjog rendszerében olyan közjogi intézmények alapját jelentették, amelyek a társadalmi szerződés elméletére hivatkozva a nemzetállamok legitimációs igényeit is szolgálták. A *társadalmi szerződés elmélete* azonban nemcsak a nemzetállamok legitimációját alapozta meg, de megteremtette a különféle egyházfelekezetek létjogosultságát is.

Az állam *maxima societas*-ként való értelmezése az egyházjogifogalmának újra gondolásához vezetett. Egyfelől körvonalazódott egy, a társadalmi élet egészére igényt tartó *abszolutisztikus államfogalom*, amellyel szemben kialakult egy *individualisztikus egyházfogalom*, ami ebben a kontextusban az egyházak magánjogi egyesülésként (*societas*) történő felfogását igyekezett kiindulópontnak venni. A két entitás között konkuráló hatásköröknek a természetjog is nagy jelentőséget tulajdonított, amelynek feloldására – világi tudományként – az állam számára a *salus reipublicae*, az állampolgárok jóléte, a közjó szem előtt tartásával kínál eszközöket.

4. Új egyházfogalom

A modern természetjog koncepciójában a *pacta sunt servanda* elv és az ezen alapuló társadalmi szerződés elmélete minden emberi társulás alapját jelenti. Így a természetjog részletesen foglalkozik azokkal a törvényszerűségekkel, amelyek valamennyi társulási formát meghatározzák. A reformáció és a modern természetjog kölcsönhatásaként az egyház fogalma új tartalommal, egy konszenzuális elemmel egészült ki. Az az elképzelés, miszerint minden más társuláshoz, így az államhoz hasonlóan az egyház is a szabad emberek egyesülése útján jön létre, a hatalom isteni eredetét a teológia dimenziói körébe szorította vissza.¹⁵

A jogilag értékelhető egyház fogalma az egyház egyesületi jellegét hangsúlyozza, amelynek értelmében kezdeti stádiumában maga az egyház is *societas aequalis*, azaz egyenlőségen alapuló társulás. Ebből adódóan ügyeit az egyháztagok együttes részvételével kell intézni. A teljeskörű egyházkormányzati jogkör csak azt illeti meg, akire azt a közösség átruházta, melynek következtében az egyház *societas inaequalis*, azaz nem egyenlőségen alapuló formát ölt. Ez a koncepció a természetjog felfogásában az egyházak autonómiáját volt hivatott alátámasztani.

¹⁴Szibeniszt Mihály: *Jus naturae extrasociale*, in: *Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaellem Szibeniszt, Tomus I. Jus naturae extrasociale complectens*, Eger, 1820.50-51. o. vö.: Zeiller, Franz von, Egger, Franz: Francisci Nobilis de Zeiller, *Jus naturae privatum*, Editio Germanica tertia Latine reddita a Francisco Nobili de Egger, Viennae, apud Car. Ferdinandum Beck, MDCCCXIX (1819.) 59-61. o.

¹⁵Az egyházfogalom alakulásáról, továbbá a katolikus és a református egyházfogalom különbözőségéről bővebben: Szatmáry Béla: *A Magyarországi Református Egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése, különös tekintettel az egyházi bíráskodásra*, Habilitációs értekezés, http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5754_section_1003.pdf (2018. 06. 13.)

5. Az állam egyházakhoz való viszonyának természetjogi értelmezése

Az új egyházfogalom előíranyozta a modern államokat jellemző szekularitást, az állam és egyház szétválasztásának igényét, amely mindkét identitás számára számos előnyt biztosít. A modern, szuverén állam eszméjének térhódításával az állam már magának igényli azt a *ius circa religionis negotia* gyűjtőfoglommal definiált jogkört, amelyen keresztül ő határozza meg a világi hatalom és a vallás viszonyát. E felfogásban az állam maga a végső és legfőbb hatóság, amelyet ilyen jelzők is kifejezésre juttatnak, mint *suprema maiestas, maxima societas*. Eszerint az állam a társadalmi együttélés minden formájára kiterjedően illetékes, melyre nézve már nem ismer el közbülső hatalmakat. Az államot az egyházi ügyekkel kapcsolatos jogkörök ezek szerint tehát kétség kívül megilletik, annál is inkább, mert az állam igényt tart minden olyan tárgykör szabályozására, amely az állam céljára közvetlenül vagy közvetve hatással lehet, az állam céljának akadálya vagy közvetett előmozdítója lehet.¹⁶

Az egyházak ezzel szemben óriási morális tekintélynek örvendenek, amit az állam igyekszik a maga szolgálatába állítani. Az állam polgárai ugyanis gyakran valamely egyház tagjai is egyúttal, amely egyház mint társaság, híveivel szemben bizonyos irányítói jogkörrel (*potestas*) rendelkezik.¹⁷Éppen ezért ahhoz, hogy az egyházi és az állami hatalom között ne kerüljön sor hatásköri összeütközésre, de a hatásköri átfedések miatt is, szükség van annak tisztázására, hogy az állam milyen mértékben avatkozhat be a vallással kapcsolatos ügyekbe. E kérdésre való válasz megértésének előfeltételét a természetjog bizonyos fogalmak definiálásában látja.

6. Egyházak, vallások, vallási cselekmények, a *ius in sacra* és a *ius circa sacra* elhatárolása

Az egyházat a természetjog azonos hitbéli meggyőződést valló természetes személyekből álló *societas*-ként határozza meg. Elterjedését tekintve egy egyház lehet *egyetemes jellegű (universalis)*, más szóval valamennyi égtájon elterjedt közösségként működő, és lehet helyi, partikuláris jellegű (*particularis*), amennyiben az csak bizonyos vidékekre korlátozódik.¹⁸ A vallás (*religio*) alatt a természetjog

¹⁶ „Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esse queunt” Szibenliszt Mihály: *Ius naturae sociale*, in: Szibenliszt Mihály: *Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaelae Szibenliszt Tomus II. Jus naturae sociale complectens*, Eger, 1821.194. o., vö.: Martini, Carl Anton: *Positiones de iure civitatis in usum auditorii Vindobonensis*, Vindobonae, Typis Ioann. Thom. nobilis de Trattern, 1779. 71. o., Franz von Zeiller, Franz von Egger: *Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrensätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staats rechte, mit beständiger Rücksichtauf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofrathes Franz Edlen von Zeiller, von Franz Egger*, 1810. 255. o., Virozsil Antal: *Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae*, Pest, Typis Josephi Beimel, 1839. 335. o.

¹⁷ „Membra Civitatis sunt una membra ecclesiae, potestate instructae, ne igitur inter potestatem ecclesiasticam, et civilem collisione se veniant: necessarium est determinare, an, et quatenus civile imperium semet in religionis negotia exserat.” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 191. o.

¹⁸ „Ecclesia est societas personarum, eandem religionem profitentium; estque vel universalis, quae per terrarum loca quaecunque dispersa et, vel particularis, quae in certis quibusdam locis provincia pago

Istenről vallott ismereteket ért. A vallásgyakorlást (*cultus Dei*) olyan cselekményként jellemez, mint amelyek az isteni tökéletesség szemlélésére buzdítanak, és amelyek kétféle módon fejthetők ki: megnyilvánulhatnak belsőleg (*internus*) és külső cselekményekben (*exterus*).¹⁹ Különbség tehető igaz (*vera religio*) és hamis vallás (*falsa religio*) között. Igaz vallásnak azt kell tekinteni, amely megfelel az isteni tulajdonságoknak, míg amelyik vallás e tulajdonságokkal ellenkezik, hamisnak tekintendő.

Az isteni kinyilatkoztatáson alapuló vallásokkal (*religio positiva*) szemben meg kell különböztetni a természeti vallásokat (*religiones naturales*), amelyek tanítása kizárólag a tiszta ész megvilágosodása folytán ismerhető meg. Az olyan vallást, amelynek követői Istent mint létezőt úgy fogják fel, mint aki befolyással bír az emberek jó illetve balsorsára, érzékeken alapuló vallásnak (*religio sensualis*) nevez a természetjog, és a pogány, azaz a nem keresztény vallásokkal azonosítja. Ezzel szemben azt a fajta vallást, amelyik Istenre morális Törvényalkotóként, Bíróként és Végrehajtóként tekint, erkölcsi vallásnak nevez (*religio moralis*), s ilyennek tartja a keresztények vallását.²⁰

A vallással kapcsolatos jogkörök között a természetjog különbséget tesz a szerint, hogy azok a *ius in sacra* vagy a *ius circa sacra* körébe tartoznak. A *ius in sacra* alatt a hitéletben, a szent dolgokban való korlátlan jogosítványokat ért, amelyek végcélját tekintve az örök életre összpontosítanak, a vallás lényegére vonatkoznak, azokhoz kapcsolódó dolgokra tanítanak. E körbe tartozik az Isten szentségének szolgálatában és kiszolgáltatásában megvalósuló spirituális jogszolgáltatás gyakorlása. A *ius in sacra* az egyházak autonóm jogköre, amelyre az államhatalom koordináló felügyelete vonatkozhat csak.

A *ius circa sacra* evilági viszonyokra, a földi jólétre mint az állam céljára irányul. Teljes mértékben állami felségjog, amely az állam területi felségjoga (*ius territoriale*) értelmében csak az adott állam viszonylatában és annak területén érvényesíthető. Célja kettős: egyfelől a polgárok szabad vallásgyakorlásának biztosítása, hogy az állam polgárai biztonságos körülmények között követhessék vallásuk szerinti erényes életútjukat. Másfelől az állam céljának biztosítása, amely az egyház és állam hatásköreinek elválasztásával, a két entitás jogköreinek elhatárolásával valósítható meg. Célja többek között, hogy az egyház hatásköre ne kerüljön összeütközésbe az állam céljával.

A fentiek értelmében az állam vallásügyekkel kapcsolatos jogkörei két irányban fejthetők ki: a) a *ius in sacra* körébe tartozó vallási cselekmények feletti koordináció; és b) a *ius circa sacra* körébe tartozó jogkörök.

Mindkét esetre vonatkozik az az elv, mely szerint az állam célját akadályozó cselekmények kiszűrése érdekében az állam *felügyeleti jogkört* gyakorolhat, az állam célját előmozdító *vallási cselekményeket* pedig *támogathatja*.

vel vico existit." Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 191. o., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis* 71. o., Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 255. o.

¹⁹„Religio est cognitio Dei (Theoretica), et determinatus modus Deum colendi (Practica). Cultus Dei est complexus actionum, ad quas divinatorum attributorum contemplatio nos impellit, et prout hae actiones sunt internae, vel externae” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 191. o., vö.: Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 255. o.

²⁰Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 193. o., vö.: Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 256. o.

7. Az állam vallásügyekkel kapcsolatos jogköreinek természetjogi indokai és a lelkiismereti szabadság kérdése

A természetjog a vallásra az állam célja elérése érdekében alkalmas és szükséges eszközként tekint. Az egyházak tevékenységével az állam célja könnyebben és tökéletesebben valósulhat meg. Alkalmasságát pedig az adja, hogy egy tiszteletre méltó vallás saját tanain keresztül erényes életre ösztönöz, tiszta erkölcsre nevel. Az a tény pedig, hogy Istent úgy tiszteljük mint Törvényalkotót, Bíró és Végrehajtót, aki nem csak a földi életre tekintettel mér Mindenhatóként jutalmat és büntetést, az erkölcsös polgári magatartásra jóval nagyobb ösztönző erővel hat, mint amekkorát maga az állam képes kifejteni. Szükségességét a természetjog azzal indokolja, hogy mivel a jogalkotás a legtöbb esetre nem képes megoldást nyújtani, az ilyen helyzetekre végső soron a valláshoz, mint jótékony segítséghez lehet fordulni. Az a dogmaként elfogadott felfogás, hogy Isten mindent lát, mindenhol jelen van és a legnagyobb titokban elkövetett gaztetteknek is tanúja, sőt megtorlója, a jogkövető magatartás elérésének, különösképp a bűnelkövetéstől való tartózkodásnak rendkívül hatásos módja.²¹

A vallás gyakorlása különféle cselekedetben nyilvánul meg, amelyekre nézve az állam jogköre szelektív módon vonatkozik. Az állam célját akadályozó cselekményekre vonatkozóan az egyházak felett is felügyeleti jogot (*ius inspectionis*) gyakorol. Az egyházak tevékenységét, mint az állam céljának elérésére alkalmas és szükséges eszközt azonban támogatja (*ius advocatiae*).²²

Annak pontosításához, hogy az állam jogköre mely vallási cselekményekre terjed ki, tisztázni kell a különféle vallási aktusok természetét. A vallásgyakorlás – mint láttuk – mind külső, mind pedig belső cselekménytípusokat is jelent. Mindkettőről

²¹ „Religio est medium aptum et necessarium ad facilius, perfecti usque assequendum finem Civitatis. Aptum ideo: quia religio venerabili sua doctrina ad virtutem nos erudit, puram moralitatem urget. Deumque, ut Legislatorem, Judicem, et Executorem praemiorum, et poenarum, sine restrictione ad terrestrem vitam proponit, motiva ad honos civiles mores invitantia suppeditat majora quam Imperans suppeditare valet. Necessarium; cum legislatio plurimis casibus destitutam se cerneret, nisi beneficam ei religio praeberet manum.” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 193. o., vö: Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 256. o.

²² „Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esset queunt (§ 119.), proprium sit juris majestatici circa divisio in jus inspectionis, et advocatiae patet.” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 194. o.

Érdekes eszmefuttatást közöl Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig* című monográfiájában, ahol a *ius advocatiae*-ről azt vallja, hogy „nem helyes a *ius circa sacra* körébe tartozó állami jogosítványok körébe vonni”, mivel ez az állam számára inkább kötelességet jelent, nevezetesen arra, hogy „az egyházi aktusok végrehajtását elősegítse”. (Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 208-209. o.) A természetjog felfogása szerint viszont az állam felségjogait nem lehet kizárólagosan a jogosultságok szempontjából értékelni, hiszen azon az elven alapulva, hogy minden jog egyben kötelességgel jár, a felségjogok is kötelezettségekkel párosulnak. Minden felségjognak azt a kötelezettséget kell megcéloznia, hogy az állam polgárai számára a tőle telhető módon saját eszközeivel jogbiztonságot szavatoljon. Így a természetjog szerint az állam felségjogai nem értelmezhetők az állam bizonyos kötelezettségei nélkül.

elmondható, hogy vonatkozhatnak a vallás lényegére, de lehetnek e tekintetben lényegtelenek is, továbbá lehetnek kötelezően gyakorlandók vagy önként vállaltak. Mind a belső, mind pedig a külső cselekményekre nézve a természetjog azt vallja, hogy bárki, akik ezek közül valamelyikkel nem ért egyet, nem köteles azt az előírásokkal azonos módon gyakorolni.²³ Az állam vallásügyek terén érvényesíthető joga nem vonatkozhat a belsőleg megnyilvánuló vallási cselekményekre, hiszen a belső cselekmények egyébként sem tárgyai az államhatalomnak. Ezek a cselekmények abba a kategóriába tartoznak, ahol a polgárok intellektuális gondolkodásmódja formálódik. A természetjog ugyanis elismeri a lelkiismereti szabadságot, azaz a szabad gondolat- és véleménynyilvánítást (*ius liberae cogitationis et liberae communicationis idearum*).²⁴ Hasonló módon az vallás lényeges természetéhez tartozó, dogmatikus cselekedetek sem tartoznak az állam hatáskörébe, ugyanis a természetjog álláspontja szerint az állam polgárainak nem is állt szándékukba ilyen mélységbe ható joggal felruházni az államot. A biztonság megteremtésére irányuló jog nem tartalmaz olyan jogosultságot, amelynél fogva meg lehetne határozni az üdvösségre vonatkozó dogmákat.²⁵

A lelkiismereti szabadságból fakadóan a természetjog a vallási cselekményekre úgy tekint, mint amelyek kényszertől mentesnek. Legyenek azok belsőleg vagy külsőleg kinyilvánítható alapvető dogmákra vonatkozók vagy azokhoz képest mellékesek, azok az állam szempontjából általában közömbösek. A lelkiismereti szabadság mindenkit megillet, így mindenkinek joga van arra, hogy vallását önként, szabadon gyakorolhassa.²⁶

A természetjog emellett arra is figyelmeztet, hogy adódhatnak olyan helyzetek, amikor az állam nem lehet közömbös bizonyos vallási cselekményekkel szemben. Ha vita merül fel azzal kapcsolatban, hogy egy vallási indíttatású aktus befolyással van-e az államra vagy sem, akkor az adott egyháznak kell figyelembe vennie az állam döntését, hiszen valamennyi, államot érintő körülmény nyilvánvalóan és kizárólagosan az állam hatáskörébe tartozik.²⁷

²³Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 194. o., vö: Martini: *Positiones de iure civitatis* 72. o., Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 59. o.

²⁴Szibenliszt: *Jus naturae extrasociale* 50-51. o., vö: Zeiller-Egger: *Jus naturae privatum* 59-61. o.

²⁵„Jus circa sacra religionis actus internos non respicit [...]. Sed neque essentielles (dogmata) actus subsunt imperio civili eo sensu, acsi Imperans eadem determinare, et mutare possit” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 195. o., vö: Martini: *Positiones de iure civitatis* 72. o., Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 259. o.

²⁶„Existunt itaque primo actus religionis coactionis expertes, utpote interni, et externi essentielles, imo etiam accidentales civiliter indifferentes (§ 72.). Ex eo subditis competiti libertas conscientiae, seu jus in negotiis religionis juxta proprium arbitrium agendi.” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 191-196. o., Martini: *Positiones de iure civitatis* 73. o.

²⁷Szibenliszt Mihály magyarázata szerint ugyanis az állam szempontjából nem mindegy, hogy egy vallási felekezet tagjai például egy másik államhoz csatlakoznak azzal a céllal, hogy az egyház ügyeinek intézését ott folytassák, vagy éppenséggel olyan templomokat bontanak le, amelyek egyben az állam védelmét is szolgálják stb. Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 195. o. lábjegyzete.

8. A *ius in sacra* körébe tartozó vallási cselekményeket érintő állami koordináció

Az állami koordináció gyakorlatilag azokra a dogmatikus vallási cselekményekre vonatkozik, amelyekre az államnak egyébként nincs beleszólása, az állam céljának hatékonyabb elérése érdekében azonban az államnak joga van bizonyos összehangoló tevékenységet gyakorolni.²⁸ Amellett, hogy az államot alapvetően nem illeti meg az a jog, hogy az egyház belügyeibe beleszóljon, a természetjog az állam felügyeleti jogköréből adódóan az állam céljának elérése érdekében következő beavatkozásokat említi:

- joga van a dogmákat, mint az egyház lényegéhez tartozó cselekményeket még kihirdetésük előtt megvizsgálni abból a szempontból, hogy azok nem ellentétesek-e az állam céljával (*ius examinandi dogmata ante promulgationem*);
- joga van az állam alkotmányos berendezkedésével ellentétes egyházi felekezeteket betiltani, nehogy olyan egyház kapjon működési jogot, amelyik veszélyezteti a közjót (*ius societatem ecclesiasticam civili statui contrariam excludendi*);
- gondoskodik arról, hogy az ún. igaz egyházak ügyei összhangban legyenek az állam jólétét biztosító elvekkel (*ius providendi, ut ecclesiae verae negotia cum salute Civitatis consentiant*), melyhez további három jog kapcsolódik, így az állam különös gondot fordít arra:
 1. nehogy valaki visszaéljen a kegyes cselekményekkel, ilyen cselekményekből jogtalan haszonra tegyen szert;
 2. hogy senki se vetemedjen arra, hogy az egyházi szolgáltatásokra igényt tartó polgároktól ezeket ok nélkül megtagadja, s ezáltal a köznyugalmat veszélyeztesse;
 3. hogy a vallási szakadárak, amennyiben működésükkel zavart keltenek, és rendreutasításukra nincs más mód, az állam területéről kiltassanak.²⁹

Az egyházak támogatására irányuló állami jogkörök (*ius advocatiae*) vonatkozásában az államnak elsődlegesen azt kell biztosítania, hogy polgárai az általuk választott vallás előírásainak megfelelő módon tudjanak eleget tenni. Máskülönben a vallásgyakorlásból származó előny nem fog az állam viszonylatában oly mértékben jelentkezni, mint ahogy azt lehetőség szerint az állam kihasználhatná.³⁰ Ennek keretében az állam támogatásának a következőkre célszerű irányulnia:

²⁸ „Etsi Imperanti civili jus essentialia religionis negotia determinandi non competat, jus tamen supremae inspectionis in eadem denegari non potest.” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 196. o.

²⁹ Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 195-197. o., vö: Martini: *Positiones de iure civitatis* 73-74. o., Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 269-270. o.

³⁰ „Ex jure advocatiae respectu cultus interni fluit imprimis jus curandi, ut cives in officiis religionis, quam profitetur, rite instituantur, secus ex religione emolumentum, quod posset, in Civitatem non redundabit.” Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 198. o.

- a teológusképzés támogatása, hogy kellő számban legyenek olyan egyháztudósok, akik koordinálják a hitéletet – e nélkül a téveszmék hatására anarchia uralkodna el a vallásgyakorlás terén;
- a műveltség terjedésének ösztönzése a papság körében, hiszen ők azok, akik közvetlen kapcsolatban állnak a polgárokkal, akiknek továbbadhatják ismereteiket. Az állam szempontjából ugyanis kívánatos, hogy polgárai műveltek legyenek;
- a papság méltó anyagi támogatásban való részesítése, hogy eleget tudjanak tenni pasztorációs feladataiknak;
- a polgárok vallási buzgalmának támogatása kívánatos az állam céljának elérése szempontjából. E téren azonban az állam a vallásgyakorlás külső megnyilvánulásait mindaddig nem korlátozhatja, amíg azok eltúlzott formalitásukkal nem zavarják az állam nyugalalmát. Így a hitélet támogatására az állam:

- a) templomokat építhet, egyházi ünnepeket hivatalos ünnepekké nyilváníthat, kegyes kongregációk létesítését állami elismerésben részesítheti;
- b) jogosan tilthat meg hitéletet sértő cselekedeteket és minden más, a jó erkölccsel ellentétes vallási cselekmény, hiedelem terjedését;
- c) polgáraitól joggal várhatja el, hogy annak a vallásnak a gyakorlásában, amelyben az állam uralkodója is részt vesz – vagyis ahol valamely felekezetnek államegyházi alkotmányos státuszt biztosítanak – maguk is részt vegyenek. Mindazonáltal egy vallásos cselekményre csak akkor lehet valakit rászorítani, ha azok a cselekmények az adott vallás tanítása szerint megengedettek, vagy egyenesen elő vannak írva, nehogy valaki ezek elhanyagolása miatt a polgárok között megbotránkozást okozzon, és ezáltal a közjó szenvedjen kárt.³¹

9. A *ius circa sacra* gyakorlásának természetjogi szempontjai

Mindazon cselekmények, amelyek nem tartoznak a vallás lényegéhez, de érdemi kihatással vannak az állam céljának megvalósítására, teljes mértékben az állam hatáskörébe tartoznak. A *ius circa sacra* tehát állami jogkör abból a fentebb már említett alapelvből adódóan, hogy az állam minden olyan tárgykört szabályozása alá vonhat, amely előmozdítja vagy éppenséggel akadályozza az állam célját. Így erre a tárgykörre is vonatkozhat az állam felügyeleti és támogatói jogköre.

E tárgykörben a fenti osztályozáson túl egy másfajta szempont is érvényesül, nevezetesen az államnak a természetjog által differenciált hármasság jogköre: a törvényhozói, a végrehajtói és a felügyeleti joga. Az állami felügyelet azonban a *ius circa sacra* valamint a *ius in sacra* jogosultságok terén is érvényesíthető, aminek

³¹Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 199-200. o.

indoka, hogy az állam megismerhet minden olyan tevékenységet, amely az állam céljának elérésére veszélyt jelenthet.

Az állam *ius circa sacra* körébe tartozó törvényhozói jogköre alapján elsődlegesen az egyház – mint *societas* – tagságára (*ius de personis*) vonatkozóan hozhat rendelkezéseket. Ennek keretében ez a jog egy adott egyház valamennyi tagját érinti, különös tekintettel az egyházban tisztséget betöltő és ott szolgálatra hivatott személyeket, akik egyúttal az állam polgárai is.

Az állam tehát ilyen megfontolásból e személyekre rendelkezéseket állapíthat meg. Ezt a jogát olyan mértékben gyakorolhatja, amilyen mértékben a rájuk vonatkozó rendelkezés híján az állam valamilyen kárt szenvedne. Ezen a téren a következő jogok illetik meg az államot:

- Az egyházi szolgálatra elhivatott személyek számának optimalizálása (*ius cavendi numerus ministrorum*). Az állam szempontjából az célszerű, ha az ilyen személyek száma nem haladja meg a kívánt mértéket. Ez a követelmény az ilyen személyek ingatlanvagyonával van összefüggésben, így ezzel kapcsolatban az állam korlátozó intézkedéseket hozhat (*ius ferendi legem amortisationis*). E korlátozásra irányuló rendelkezésekben az állam meghatározhatja azon javak mértékét, amelyeket az egyházi testületek tulajdonába lehet adni. Az ilyen holtkézi javak elszaporodása ugyanis az államra nézve különféle veszélyeket rejt magában, így többek között gátolja a kereskedelmet és a pénzforgalmat.
- Annak az életkornak a meghatározása, amelynek betöltése szükséges ahhoz, hogy valaki egyházi szolgálatnak szentelje magát (*ius definiendi aetatem, qua quis huic statui se addicere posset*). Az ilyen személy ugyanis más állami szolgálatok alól – mint például katonai szolgálat, gyámság, gondnokság viselése – kivonja magát.
- Amellett, hogy joga van támogatni azokat az egyházi szokásokat, szertartásokat valamint testvéri közösségek létesítését, amelyek az adott egyház önkéntes döntésén alapulnak, ezeket a közjó érdekében korlátozhatja is (*ius ritibus arbitrariis etiam restringendi bona communis gratia*).
- Az egyházi hatalommal visszaélő, az államban zavargást, ellenségeskedést szító egyházi közösségek felszámolása (*ius abusum potestatis ecclesiasticae si dissidia, et turbae inde immineant, tollendi*).
- Az ún. igaz vallástól eltérő vallások tűrése vagy tiltása (*ius tolerandi ecclesias ex religionibus a vera alienis compositas, aut non tolerandi*). Előfordulhat ugyanis, hogy egy hamis vallás az állam szempontjából ártalmatlan, vagy egyenesen hasznos, de akadhat olyan is, amely egyúttal az állam polgáira nézve káros. Az előbbi esetben a vallási türelem joga érvényesül, az utóbbiban viszont nem.

A *ius tolerandi* olyan ellentmondásos helyzetekben is érvényre juthat, amikor egy hamis vallás tiltása nagyobb kárt eredményezne az államra nézve, mintha azt megtűrnék, s ilyenkor az állam joggal tűri meg az egyébként ártalmas vallást. Az ártalmas vallással szembeni türelmi jog gyakorlása még inkább indokolt, ha annak tagjai külföldiek. Általános alapelv tehát az, hogy inkább

célszerű eltérni egy ártalmas vallást, mint hogy annak tiltása vallásháborúhoz, s ennek következtében az állam összeomlásához vezessen.

- A zavartkeltő vallási viták elfojtása (*ius concertationibus silentium imponendi, si tumultibus occasionem praebeant*).
- Mindazon tanok és az azokat propagáló könyvek betiltása, amelyek az állam alkotmányos berendezkedésére nézve ártalmasak (*ius prohibendi doctrinas quascunque noxias reipublicae*).³²
- Olyan törvények megalkotása, amelyek az egyházi hatáskört elhatárolják a világi ügyektől, amelyek terén az egyház semmiféle hatalommal nem rendelkezhet (*ius legibus separandi*).

Az állam vallásügyeket érintő végrehajtói jogköre keretében a következő jogokat gyakorolhatja:

- Az államnak joga van a területén működő egyház vezetéséből kizárni azokat az egyházi személyeket, akiknek a tevékenysége gyaníthatóan zavarkeltésre irányul, vagy ténylegesen zavart kelt. Velük szemben kényszer is alkalmazható (*ius exclusivae coercendi*). Ez a jog az államot ugyanis mindenféle társasággal, társulással szemben megilleti, tehát magával az egyházzal szemben is gyakorolható.
- Az állam célját veszélyeztető és az ilyen szempontból gyanús társulásokat, összejöveteleket ellenőrizheti, és ha szükséges betilthatja (*ius heterias cohibendi*).
- Minden olyan polgár számára biztosítja az államhoz való folyamodást, akit az egyház részéről az egyházi hatalommal történő nyilvánvaló visszaélés folytán sérelem ért (*ius dandi recursum ad se*).
- Az államot megilleti az a világi hatalom, amelynek alapján saját tekintélyével oltalmazza az egyházat (*ius brachii saecularis seu ius assistendi ecclesiae sua auctoritate*).
- Az államnak joga van állami büntetést kiszabni azokkal szemben, akik azáltal, hogy egyházi kötelességüknek nem tesznek eleget, még állami kötelezettségeket is megszegik (*ius puniendi*).
- Állami szankciókkal büntetheti azoknak az egyházi törvényeknek a megsértését, amelyek nem ellentétesek az állam céljával, hogy azok tekintélyét ezzel is tovább növelje (*ius leges ecclesiasticas sanctione civili muniendi*).
- Az államot az egyházi személyekre vonatkozóan kiemelt jogkör illeti meg, ami az egyházi javak tekintetében a kisajátítás jogaként érvényesül (*ius eminens in ministros ecclesiae et bona ecclesiastica*). A vallás ugyanis nem jelent mentességet az állami kötelezettségek alól, az egyházi javak pedig úgyszintén magánvagyonnak számítanak, amelyekre nézve fennáll az állam kisajátítási joga. Hiszen a vallás szolgálatára felszentelt személyek továbbra is az állam

³² A természetjogi szerzők itt példának olyan műveket hoznak fel, amelyek az ateizmust vagy az epikureizmust népszerűsítik. Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 205. o., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis* 77. o., Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 281. o.

polgárai maradnak, és az egyházi célra szánt vagyon egyben az állam vagyonát is képezi.³³

Az állam vallásügyekre vonatkozó felügyeleti jogát abból a megfontolásból gyakorolja, hogy minden olyan tevékenységnek a megismerése (*inspicere*), amely veszélyt jelenthet az állam céljára nézve, az állam hatáskörébe tartozik. Az állam felügyeleti joga a vallásügyek tekintetében mind a *ius circa sacra*, mind pedig a *ius in sacra* területén érvényesül, így magába foglalja az egyház lényegére vonatkozó szabályok felülvizsgálatát, az állam céljával ellentétes felekezetek betiltását, a vallási villongások lecsillapítását. Ezek bővebb kifejtését az alábbi jogok részletezik:

- Az ún. uralkodói tetszvényjog (*ius placeti regi*), ami az egyházi, fegyelmi szabályokra vagy vallási dogmákra vonatkozó szabályok felülvizsgálatát jelenti abból a szempontból, hogy azok nem tartalmazznak-e olyan kikötéseket, amelyek az állam célját veszélyeztetik. Az állam ezt a jogot mint az egyház pártfogója, szószólója gyakorolja, akinek kötelessége a vallási élet előmozdítása.
- Az egyházi személyek összehívása, egyházügyekben való tanácsadásuk kikérése (*ius ministros sacros convocandi, eorum consilia exquirendi*).
- Az egyházszakadások alkalmas eszközökkel történő megakadályozása (*ius mediis aptis praecavendi, ne chismata orientur*).
- Testületek alapítása, egyezségek megkötése (*ius collegia, et tractatus instituendi*).
- Annak felügyelete, hogy a szent dolgokat rendeltetésüknek megfelelően használják (*ius vigilandi, ut res sacrae suis adhibeantur usibus*), hiszen a szent dolgokkal való visszaélés visszavetheti a vallási buzgalmat.
- Az állam polgárai által megkötött vallási tartalommal bíró szerződések előzetes vizsgálata, s amennyiben ezek az állam alkotmányos berendezkedésével ellentétesek, azok semmissé nyilvánítása (*ius pacta civium, quae simul religionis negotia sint examinandi, si reipublicae noceant, irritandi*). Ilyenek például azok az egyben állami szerződésnek is tekinthető egyezségek, mint a jegyesség, a házasságkötés, illetve amelyek valamilyen fogadalomtételhez, eskühöz kötöttek. A vallási fogadalommal megkötött ügyetek érvényessége ugyanis csak addig terjedhet, ameddig az állam céljával nem kerülnek ellentmondásba. Ebből adódik az a további államot megillető jog, hogy házassági akadályokat intézményesíthet (*ius impedimenta matrimonium dirimentia stauendi*).³⁴

³³Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 208-210.o. , Martini: *Positiones de iure civitatis* 79. o., Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 286-287. o.

³⁴Szibenliszt: *Jus naturae sociale* 205-28. o, vö: Martini: *Positiones de iure civitatis* 78-79. o., Zeiller-Egger: *Das natürliche öffentliche Recht* 281-286. o.

10. Záró gondolatok

A természetjog világi jogtudományként az állam egyházakhoz, vallási felekezetekhez, vallási közösségekhez való viszonyulását az állam jogköréből vezeti le. Az államnak az a jogköre, amely az egyházak ügyeibe való beavatkozást lehetővé teszi, mint minden más jogkör, célhoz kötött, tehát korlátai vannak. A cél a természetjogi koncepciókban a *salus reipublicae*, illetve a *bonum publicum* kifejezésekkel illetett közjó, az állam polgárainak jóléte, jogbiztonsága, önkiteljesítésének garantálása. Ebben kiemelt szerepet kap a hitélet fontossága, ami a természetjog szerint a közjó elmozdításának alkalmas és szükséges eszköze. Ezzel az elvvel párhuzamosan a természetjog vallja, hogy az individuális, azaz az egyént megillető jogok a közösségben érvényesülő szabályok kiindulópontját képezik, mely jogok legfőbb eredője az *emberi méltóság*. Mind a magánjogi, mind a közjogi jogintézmények az emberi méltóság szolgálatában kell, hogy álljanak.³⁵

A természetjog a lelkiismereti és vallásszabadság jogát olyan közösségben is érvényesítendő individuális jognak tekinti, amelynek eredője a gondolat- és vélemény szabadság. A vallási cselekmények közül így a belsőleg megnyilvánuló nem tartozhatnak az államhatalom szabályozási körébe.

Ilyennek kell tekinteni az egyes vallások lényegét leíró, ún. dogmatikus cselekedeteket, amelyeknek a meghatározását a természetjog az alapvetően a nem állami hatáskörbe tartozó *ius in sacra* körébe sorolja. Indoklása szerint a polgárok a társadalmi szerződés keretén belül a vallási dogmák meghatározásának jogát nem kívánták az államra ruházni.

Ugyancsak a társadalmi szerződés elvét vallva az egyházak, vallási felekezetek, közösségek jogállása tekintetében a természetjog a konszenzuális alapot hangsúlyozza, amikor azokat *societas*-ként, társulásként, egyesülésként határozza meg. Eszerint azok olyan egyesülések, amelyek azonos hitbéli meggyőződést valló természetes személyekből állnak. Az állam *maxima societas* természetéből adódóan a területén létrehozott társulások mindaddig szabadon követhetik céljukat, amíg azok nem akadályozzák a *salus reipublicae*, a *bonum publicum* megvalósítását, tevékenységükkel azt nem veszélyeztetik.

A természetjog az állam és az egyház szétválasztásának igényét nagyon határozottan képviseli. A hatáskörök elkülönítésének indoka azonban nem abból az elterjedt vélekedésből indul ki, amely szerint az ember szabadságát két összefonódott hatalom az állam és az egyház béklyói akadályozzák, így azok szétválasztásától e két hatalom meggyengülésével az ember szabadságának kiteljesülését lehet várni.

A természetjog rendszerében mind az állam, mind pedig azon belül a polgárok által szabadon alapított egyesülések, így a vallási közösségek nem szolgálhatnak más

³⁵Máig tartó hatásként ezt a gondolatot olvashatjuk ki a Lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény bevezető részéből. A törvény ugyanis az állam világnézeti semlegessége mellett elismeri, „*hogy a közjó elmozdításának kulcsa az emberi személy méltóságának a tisztelete, amely lehetővé teszi, [...] a vallási közösségek részére is, hogy szabadon teljesítsék küldetésüket*”, ahol külön kiemelés érdemelnek az országban „*meghatározó jelentőséggel bíró egyházak*”.

célt, mint polgáraik, azaz a tagság jólétét. E célok közös nevezőre hozása mindkét fél részéről létfontosságú, amit az állam úgy valósít meg, hogy a közjó elérése tekintetében alkalmas és szükséges eszközként tekint a vallási közösségekre. Az egyházak, vallási közösségek pedig úgy, hogy mint a *salus reipublicae* alkalmas és szükséges eszközei nem fejtenek ki ezt veszélyeztető tevékenységet. A közjó elérését azonban különféle eszközökkel képesek megvalósítani, így a természetjog szerint is indokolt a hatáskörök közötti különbségtétel.
